Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere, s azóta is többszörösen kormánytag), a tudomány is (jelenleg másodízben főtitkára a Tudományos Akadémiának), egyszerre több szólamban fejezve ki egy alapgondolatot: a mélyről jött ember hűségét és elkötelezettségét nép és haladás iránt. Mikszáth az írót olyan gyertyához hasonlította, amelyet mind a két végén meggyújtottak — ez a hasonlat Erdei Ferencre hányszorosan érvényes? Szerencsére azonban ez nem látszik meg rajta: valóban fáradhatatlan munkabírással végzi a dolgát ma is. Ennek egyik bizonyítékát veszi kézbe most az olvasó — s itt álljunk meg egy kicsit.

Van abban valami jelképes és oly sok mindent megmagyarázó, Erdei Ferencre mélyen jellemző momentum, hogy épp ezt az írást teszi közzé Szeged folyóiratában, a Tiszatáj-ban, hatvanéves korában. Erdei ott volt, amikor a népi írókszociográfusok nekiláttak az elesett, nyomorult Magyarország, a hárommillió koldus Magyarországának felfedezésének. Megírta a Futóhomok-ot. S harminc év elteltével újra itt van, egy újfajta Magyarország felfedezői között: amikor az írószövetség kezdeményezésére megkezdődött a magyar irodalom felszabadulás utáni egyik legnagyobb vállalkozása, egy szociográfiai könyvsorozat megírása, amely a régiek iránti tiszteletből újra a Magyarország felfedezése nevet viseli, Erdei Ferenc újra munkához látott. Nemcsak mint a szerkesztő bizottság tagja irányítja, segíti a fiatalabbak nagy vállalkozását, hanem maga is újra elindult, bejárja a jól ismert tájakat, s könyve újra ott lesz a felfedezők sorozatában. Ebből a készülő könyvből közlünk most egy vallomásértékű részletet.

Szeretettel és tisztelettel köszöntjük a hatvanéves Erdei Ferencet, és kívánunk neki még további évtizedekre termékeny és örömmel végzett munkát, a munkához erőt, egészséget!

M. G.

ERDEI FERENC

A SZÜLŐHÁZ VÁLTOZÁSAI

Az Arad felé vezető hosszú és széles utca elején áll a ház. Az út, amely előtte elvezet, a Szeged—Arad közötti országút, a hadak útja is. Dózsa György seregei jártak itt nagyon régen, 1849-ben vasas németek vonultak itt Világos felé és vissza onnan; 1919-ben a magyar Vörös Hadsereg egységei, majd román és francia csapatok meneteltek rajta. És 1944 őszén itt jöttek be a felszabadító szovjet csapatok, azóta Vörös Hadsereg útja az utca neve.

Hat utca összetorkollásából keletkezett névtelen térre néz a ház: iskolák, patika, üzletek vannak itt, s a legrégibb artézi kút. Alközpontja ez a keleti városrésznek, amelyet még a XVIII. században neveztek Újvárosnak. A régi Szent Lőrinc nevű falu, majd városrész lakói települtek ide akkor, s mindig annak a részei is maradtak. Ez a református városrész, s ez a hagyma bölcsőhelye. A ház kertje temetővel határos: az öreg református temető van itt, ez az egész hagymás, református városrésznek a központja, enyhe dombon terül el, a város legmagasabb pontja van itt, s a történeti idők kezdete óta temetőhely. Összes tudott és nem tudott őseim itt nyugosznak, kivéve azokat, akiket valami országos veszedelem sodort el szülőhelyükről, s idegen földön lelték halálukat.

A telket és a házat rajta 1864-ben kötött házasságuk után szerezték apai nagyszüleim, akik házatlan zsellérek voltak azelőtt, de ennek a városrésznek a külsőbb

részén születtek és nevelkedtek árendás zsellérházban. Az Aradi utcai ház együtt nőtt a hagymás város fejlődésével. Nagyanyám egyike volt azoknak, akik Szeged, Arad, Nagyszentmiklós, Temesvár és Pancsova piacára hordták gyékényes szekéren a hagymát, zöldséget és paprikát, s onnan vissza a makói piacra sovány libát hoztak, amit a makói hagymás zsellérség és kisparasztság vásárolt és töméssel hizlalva adott el. Hagymából, kofálkodásból és libatömésből gyarapodtak nagyszüleim a többi hagymás családokkal együtt. Még a múlt században újjáépítették a házat olyan formára, mint a többi házak ebben az utcában.

Ilyen is maradt a ház a legutóbbi évekig, s így nőtt fel benne két generáció: apáméké és a mienk. Apámék tizenhárman születtek, s heten nőttek fel közülük, s hatan hagymás-földművelő családot alapítottak, egy lett közülük kereskedő. Minden hagymás családnak ez volt az útja Makón: a múlt század közepén mind zsellérek voltak, s közülük a szerencsésebbje és a szorgalmasabbja lett kisebb-nagyobb földű család, de a középparaszti szintnél tovább egyik sem vitte, a nagyobb rész pedig földbirtok nélküli bérlő hagymakertész lett. Nagyszüleimnek sikerült a gyarapítás, és minden gyermekük néhány hold föld hozományt vagy örökséget kapott, s a gyermekek egy része régi telkes gazdák leszármazottjával kötött házasságot (köztük apám is), ami az itteni hagyományok szerint vegyes házasságnak számított.

Szigorú rendű paraszti élet volt ez minden sajátossága és korai polgárosultsága ellenére. Nem olyan ugyan, mint a dunántúli vagy más országrészi ősi falvakban, nem voltak éppen olyan szigorúak a hagyományok, s az élet gyorsabban mozgott itt a történelem törvényei szerint. De paraszti törvények uralkodtak a szülőházban, és ősi hagyományokat is őriztek a nagyszülők. A legnevezetesebbet fel kell elevenítenem ezek közül. A család volt az élet irányadó szervezete, s ebben az asszonyoknak, az anyáknak és a nagyanyáknak volt megkülönböztetett szerepe. Nagyanyánk is igazi „mater familias" volt, aki őrizte a családi tűzhelyet, s maga avatta fel és fogadta a családba az újszülötteket. Ez pedig a következőképpen ment végbe: Amikor az újszülött unokát megkeresztelték a templomban, akkor onnan egyenest a nagyanyához kellett vinni. Az e vidéken hagyományos sarokpad és asztal volt a szobában, s nagyanya erre az asztalra tette a pólyás csecsemőt, kibontotta a pólyából, meztelenre vetkőztette, megnézte, hogy ép-e, és fiú-e vagy lány, s aztán egy ősi dallam dúdolása közben hóna alá nyúlva ringatta a kisdedet: „já-ra-ti-li-li-li-li". S ilyenkor minden csecsemő felébredt, de egyik sem sírt. Később ismertem rá: az a dallam ez, amelyet Bartók Béla a „Medvetánc"-ban dolgozott fel. Engem is, öcsémet is így avatott fel nagyanyánk, s ott a szülői-nagyszülői házban tanúi voltunk unokatestvéreink felavatásának. És az asztalt szertartásosan állták körül a nagycsalád tagjai.

Apám tehát törzsökös hagymás volt, de a két nagyszülői család révén mi úgy nőttünk fel öcsémmel, hogy — mintegy klinikai kísérletként — az összes, Makón lehetséges gazdálkodási formát végigéltük. Az alapállásunk az volt, hogy az Aradi utcai házból hagymát termeltünk a városközeli földeken, a magunkén is, bérelt földön is olykor, ahogy a hagyma négyéves váltással forgott a földeken. De mi a gazdálkodó hagymakertészek közé tartoztunk, tehát mindig két lovunk volt, tehenünk, gabona- és kukoricatermelésünk és sertéshizlalásunk, de a főág a hagyma volt és mellette libatömés. Majd elhalván apai nagyszüleim, az anyai nagyszülők tanyájára költöztünk ki néhány évre, s ott tanyai gazdák módjára gazdálkodtunk. Házunk azonban továbbra is megmaradt a városban, innen jártunk iskolába, s ide jöttünk haza vasárnap, de a gazdaság kinn volt a rákosi tanyán, s itt az általános szántóföldi gazdálkodásban volt betét a hagyma, amit sohasem hagytunk abba. Így az anyai család révén a tanyai gazdák világába kerültünk át, s annak a titkait és hagyományát is ott sajátítottuk el. Aztán újra visszakanyarodtunk városi hagymakertészeknek, mindenestül visszatérve a hagymások társadalmi és gazdasági közéletébe, emellett mintegy mellékesen végeztük el öcsémmel együtt a makói gimnáziumot és a szegedi egyetemet. Ebben a hagymás életben önállósultam én is és lettem

az akkori hagymás szövetkezet munkatársa. S itt szakadt meg családunk makói hagyománya.

De hasonló történt a nagycsalád többi tagjával is. Apámék heten alapítottak családot, de mi, a gyermekeik már csak tizenketten nőttünk fel mint unokatestvérek, akik mind az 1900—1920. évek között születtünk. De e tizenkettőből összesen kettő folytatta tovább egyenesben a hagymás családi hagyományokat. A többi mind más pályára tért. A fiúkból lett tanító, pincér, bányász, csendőr, a lányok pedig iparoshoz, kereskedőhöz, tisztviselőhöz mentek férjhez. Nem egy közülük ma az ország határain kívül él vagy már ott temették el.

A szülőház is változott a maga pályáján. Amikor mi eladtuk, hasonló hagymás család vette meg, s hasonló módon gazdálkodott benne, ahogyan mi abbahagytuk ott. De olyan makacsul, hogy termelőszövetkezetbe sem lépett be, bár a földje bekerült, hanem megmaradt továbbra is az utca egyik egyéni hagymakertészének. Az ő gyermekei szintén nem maradtak hagymások, hanem más pályára mentek. Alig néhány éve eladták ők is a házat, s azóta megújult a ház élete. Hozzánk hasonló hagymás családbeliek vették meg, de a kezük alatt minden megváltozott, pontosabban korszerűsödött. Újjáépítették a házat: vaskapuval, az utcára fordítva az épületet, több szobával, kőalapra téglából, parkettával, vízvezetékkel, fürdőszobával. De a nagy kertben és a város melletti földön továbbra is mezőgazdaságot folytatnak: újburgonyát, hagymát, virághagymát termelnek, kukoricájuk terem, disznót hizlalnak és baromfit tartanak. Annak ellenére, hogy a férj banktisztviselő, egyébként szintén hagymás család sarja. Maga is, felesége is részt vesznek a munkában, ebből épült a ház, s ilyen munkájuk után van gépkocsijuk. Termelőcsalád maradt ez továbbra is, bár foglalkozása szerint alkalmazott lett a családfő. Gyermekeik még ebben nőnek fel, de távlatra már aligha folytatják ezt az életmódot. Mindegyik iskolába jár, s már vagy nem mezőgazdasági pályára ment, vagy útban van effelé.

A szülőház nem kivétel a Vörös Hadsereg útján. Hasonlóképpen változott az utca több mint száz háza is e néhány nemzedék váltása során. Az én gyermekkoromban még — tehát az 1920-as és 1930-as években — a házak nagy többségében a hagyományos hagymás gazdálkodás folyt, az ennek megfelelő életmóddal és családi viszonyokkal. De amikor 1966-ban sorra vettük a házakat az utcabeli szomszédokkal és rokonokkal, már egészen más helyzetet találtunk. Százra kerekítve a házakat, már csak a kisebbik felükben, 42-ben találtunk hagymakertész családot. Közülük 25 lett termelőszövetkezeti tag és 17 maradt meg egyénileg gazdálkodó hagymásnak (egy részük a város határán kívül bérelt földön), 23 házban megszűnt minden hagyomány: munkások, alkalmazottak, kisipari termelőszövetkezeti tagok laknak bennük, s házkörüli-kerti gazdálkodásuk is jórészt sorvadóban van. És 35 házban vegyes jellegű az életmód: a nagyszülők mezőgazdasági nyugdíjasok vagy még aktív gazdálkodók, de a gyermekeik más pályákon vannak, legfeljebb olyan háztáji módon folytatják még a hagyományos mesterséget, mint ahogy az a szülőházban történt.

A változások között vannak egészen gyökeresek is. Csak én magam öt családot ismerek a nemrég még a mi utcánkban lakók közül, akik innen összkomfortos bérházakba vagy emeletes családi házakba költöztek. Megunták ezt a falusias-városi életmódot, a kertet, az állatokat, a házak örökös tatarozását, és átváltottak a még városiasabb életmódra. Jól érzik magukat abban a másik életmódban? Még megmegsajdul a szívük a kert miatt, de aztán az is elcsitul, mert az összkomfortos, a sár és por nélküli élet csábító: könnyű beleszokni.

Mindehhez képest megváltozott az utca képe, és napról napra tovább változik. Gyermekkoromban még százfőnyi tehéncsorda járt ki az utcából a legelőre, ma már csak néhány utolsó mohikán van. Akkor még az úttest és a házak közötti széles gyepen a tyúkok és csirkék ezrei sürögtek, ma már ennek is vége, tiltja is a szabályrendelet. Higanygőzlámpa világít végig az utca felett, most rakták le a vízvezeték csöveit, hamarosan jön a gáz is, és előbb-utóbb autóbusz fog járni az utcában.

A házak még sokáig fognak emlékeztetni a régi életre, de előbb-utóbb az is elmúlik, s az új kor formái veszik át ebben is az uralmat.

Változott a temető is a szülőház kertje lábjában. S majdnem egészen megváltozott. Volt egy időszak, amikor nem volt illő tisztelni a temetői hagyományokat, s akkor a radikálisan újító városrendezési terv megszüntetni tervezte az öreg református temetőt is. Már meg is hozták a törvényt erre, ki is jelölték az új köztemető helyét, csak éppen erő nem volt a felépítéséhez. A temető azonban pusztult és parlagosodott ezekben az években. Az egyházközségi vezetés is sorsára hagyta, s egymás után dőltek be a kövek, pusztultak az örökzöld fák és cserjék, s mind több sírhanton kecskék kezdtek legelni. Érthető, hogy az utca és városrész elkeseredett, s mindannyian, akik e temető körül születtünk, akik elődeinket ide temettük, s akik magunk is ide érzünk vonzódást, mindent megmozgattunk, hogy éljen még tovább ez a szép temető, s még fogadjon be bennünket is. Megtörtént a fordulat: a városi vezetés is magáévá tette a temető ápolásának és fenntartásának a tervét, s az egyházi vezetők is talpra álltak. Azóta újból mai életünk része lett az elhaltak városa. Új ravatalozó épül, utakkal, fákkal és cserjékkel szépül ez az emlékkert, s úgy marad az utódokra, mint a város változó történetében a történeti folyamatosság megtestesítője.

Temetőhely volt ez a honfoglalás korában is, akkor is, amikor nyolc-tíz falu volt a mai város helyén, akkor is, amikor a város mai formájában kifejlődött. Maradjon az akkor is, amikor már csak emlékeztet erre a történelemmé váló, régi életre, s fogadja be azokat, akik még ide kívánkoznak.

TÓTH SÁNDOR: „VÉRADÁSÉRT"